

Lunds Universitet
Institutionen för arkeologi och antikens historia
Historisk Arkeologi VT 2010
Fredric Wirbrand
Handledare: Anders Ödman

Den skandinaviska belägringskonstens utveckling under medeltiden

*Fig 1. Medeltida belägring. Bilden hämtad från:
<http://www.umiacs.umd.edu/~kuijt/dbaDocs/bows.html>*

Abstract

Syftet med denna uppsats är att undersöka medeltida skandinaviska belägringar, ett ämne väldigt lite har skrivits om. Frågor som uppsatsen försöker besvara är bland annat hur borgbyggandet har förändrats för att anpassa sig till förändringar i belägringskrigföringen, hur snabbt dessa förändringar ägde rum och vad införandet av kastmaskiner och kanoner har betytt för borgbyggandet. Två exempel på väl dokumenterade belägringar tas upp, belägringarna av Arkona 1169 och Kalmar slott 1503-1510. Jämförelser görs mellan dessa för att se hur belägringarna har förändrats över tid.

Förord

Tack riktas framförallt till min handledare Anders Ödman som varit till mycket stor hjälp under skrivandet av denna uppsats. Ett speciellt tack har också kamraterna och korrekturläsarna Johan Green och Oskar Spjuth förtjänat. Forskaren Anders Reisnert, mentorn Sofie Kemppe och alla mina kurskamrater som kommit med råd och stöd under arbetets gång bör också nämnas.

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
1.1 Ämne, målsättning och avgränsningar	3
1.2 Frågeställning	3
1.3 Tidigare forskning	4
1.4 Metod och material	4
2. Bakgrund	6
2.1 Att inta en borg	6
2.2 Borgarnas utveckling	13
3. Exempelbeläringar	18
3.1 Belägringen av Arkona 1169	18
3.2 Belägringen av Kalmar slott 1503-1510	22
4. Analys och slutdiskussion	30
5. Sammanfattning	35
6. Käll- och litteraturförteckning	37
6.1 Internet	38

1. Inledning

1.1 Ämne, målsättning och avgränsningar

Syftet med uppsatsen är att studera medeltidsborgar och skandinaviska belägringar. Målet är att upptäcka förändringar över tid i borgbyggandet och kunna relatera dessa till förändringar i belägringskrigföringen. För att kunna göra detta ska jag titta på ett antal skandinaviska belägringar. Hur anföll man en borg under en viss period och vad gjorde försvararna för att förhindra detta? Jag kommer även att titta på en del utländska belägringar för att kunna jämföra dessa med de skandinaviska.

Belägringar är ett ämne som väldigt lite har skrivits om i Skandinavien, i alla fall om man jämför med utlandet. Detta beror främst på att både det skriftliga och det arkeologiska källmaterialet är begränsat. Min förhoppning är därför att denna uppsats ska kunna förbättra forskningsläget. Detta är en av anledningarna till varför jag har valt att avgränsa mig till just Skandinavien. Den andra är därför att om jag hade haft en smalare geografisk avgränsning, som till exempel Sverige, så hade jag antagligen inte hittat tillräckligt med material för att fylla en hel uppsats, och om jag hade haft en vidare avgränsning, som Europa, så hade uppsatsen blivit för lång.

Jag har framförallt valt att fokusera på två belägringar, nämligen det danska anfallet på den befästa vendiska staden Arkona på Rügen 1169 under vendertågen samt den svenska belägringen av det då danskkontrollerade Kalmar slott 1503-1510. Arkona låg inte i Skandinavien utan i dagens Tyskland, men det var ändå en skandinavisk armé som angrep staden och teknologiskt låg vunderna på ungefär samma nivå som danskarna varför jag tycker det är befogat att behandla den belägringen i uppsatsen. Anledningen till varför jag har valt just dessa två är för att de är särskilt väl dokumenterade, och anledningen till varför jag inte har valt fler är dels därför att uppsatsen då hade blivit för lång, och dels därför att det är väldigt svårt att hitta medeltida belägringar från Skandinavien som är tillräckligt detaljerat beskrivna.

1.2 Frågeställning

Huvudfrågan jag vill besvara i uppsatsen lyder: Hur har borgarna i Skandinavien förändrats genom medeltiden och hur mycket berodde detta på belägringskrigföringens utveckling? Jag är även intresserad av införandet av kastmaskiner och kanoner och vad detta har inneburit för borgbyggandet. Jag vill också veta om förändringarna var snabba och dramatiska eller om de skedde långsamt samt om möjligt också varifrån inspirationen till dem kom. Slutligen undrar

jag också om utvecklingen i Skandinavien låg efter övriga Europa och i så fall med hur mycket?

1.3 Tidigare forskning

Belägringskrigföring är ett ämne som det har skrivits väldigt lite om i Skandinavien, i alla fall om man jämför med övriga Europa. Detta kan bero på ett allmänt ointresse för ämnet bland forskarna, men den mest troliga förklaringen är att källorna, både de skriftliga och de arkeologiska, har väldigt lite att säga. Om krig och konflikter skrevs det under medeltiden betydligt mer i utlandet. Man kan till exempel jämföra hur mycket man känner till om slaget vid Hastings i England 1066 och slaget vid Foteviken i Skåne 1134. Det förstnämnda skedde 68 år före det andra, men ändå är det betydligt bättre dokumenterat.¹

När belägringskrigföring tas upp av nutida skandinaviska forskare så är det oftast som bakgrundsinformation när det handlar om borgar. Så är det i konstvetaren Christian Lovéns avhandling *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*² och i arkeologen Anders Ödmans *Borgar i Skåne*.³ För att få en heltäckande överblick i detta ämne så får man därför vända sig till engelska forskare. Historikern Christopher Gravetts *Medieval Siege Warfare*⁴ och hans yrkeskollega John Keegans *Krigets historia*,⁵ har därför använts.

När det gäller forskning om borgars utveckling finns det dock mer skrivet i Skandinavien. Lovéns avhandling fungerar här bra, liksom Birgitta Johansen och Ing-Marie Petterssons *Från borg till bunker: Befästa anläggningar från förhistorisk och historisk tid*.⁶ För dansk del har jag här använt Rikke Agnete Olsens *Borge i Danmark*⁷ och jag har även använt den engelska *Medieval fortifications*⁸ av John R. Kenyon.

1.4 Metod och material

För att svara på frågorna i min frågeställning kommer jag först att gå igenom hur medeltida belägringskrigföring gick till, med betoning på Skandinavien. Sedan berättar jag om medeltida borgar och hur dessa förändrades över tid. Därefter kommer mer ingående studera

¹ Ödman 2002, s. 30.

² Lovén 1996.

³ Ödman 2002.

⁴ Gravett 1990.

⁵ Keegan 2005.

⁶ Johansen m.fl. 1993.

⁷ Olsen 1986.

⁸ Kenyon 1990.

belägringarna av Arkona och Kalmar slott. Över 330 år skiljer dessa belägringar från varandra i tid, vilket gör att de bör vara väldigt olika varandra. Jag hoppas dock också hitta stora likheter. Slutligen kommer kapitlet Slutdiskussion där jag resonerar, jämför och diskuterar mig fram till ett svar på mina frågor.

Det material som ligger till grund för denna uppsats är framförallt skriftligt. Huvudkällan för texten om Arkonas belägring 1169 är en dansk översättning från 2000 av Saxo Grammaticus *Gesta Danorum*, vid namn *Saxos Danmarkshistorie*. *Gesta Danorum* tros vara skriven omkring år 1200, alltså bara ungefär 30 år efter belägringen, så när det gäller samtidighet är det en bra källa. Saxo var dock en väldigt patriotisk dansk krönikör som gillade vendertågen och att danskarna expanderade på bekostnad av sina fiender. Detta gör att danskarnas gärningar, framförallt biskop Absalon som stod Saxo mycket nära som person, beskrivs lite väl heroiskt ibland. Dessutom anger Saxo aldrig vilket år saker sker, något som kan vara förvirrande. Av dessa skäl har jag som stöd till texten om Arkonas belägring använt historikern Dick Harrisons *Gud vill det! Nordiska korsfarare under medeltiden*.⁹ Därmed har jag även kunnat ta del av Harrisons tolkning av det som Saxo berättar.

Huvudkällan för texten om Kalmars belägring 1503-1510 är *Kalmar slotts historia 1. Tiden intill 1300-talets mitt*¹⁰ från 1944 av Martin Olsson. Detta är alltså ingen förstahandskälla. I boken finns dock ett väldigt detaljerat kapitel helt ägnat åt belägringen. Olsson har som källor framförallt använt sig av brev skrivna vid tiden för belägringen, de flesta av dem skrivna från Hemming Gadh, mannen som ledde de svenska trupperna, till riksföreståndaren Svante Nilsson Sture. Olssons text får därför ses som trovärdig, och han använder sig dessutom av väldigt mycket citat.

Till bakgrundskapitlet som allmänt beskriver belägringar i Norden har jag använt Peder Månssons *Stridskonst*,¹¹ skriven omkring år 1520. Versionen jag har läst är tryckt och utgiven 1913-15. Peder Månsson var en munk från Vadstena som verkar ha varit kunnig om det mesta, för han skrev inte bara om krig utan också om bland annat läkedom, jordbruk och skinnberedning. Inspirationen till *Stridskonst* lär han ha fått när han på nära håll bevittnade toppmodern europeisk krigföring under en flera år lång vistelse i Italien omkring år 1500. Boken är mer eller mindre en instruktionsbok i hur man bör föra krig och innehåller allt ifrån tips på vilka män som bör väljas till soldater, till hur man tar sig över en älv och hur man blandar krut. Den innehåller även mycket text om belägringar och strid kring befästningar

⁹ Harrison 2006.

¹⁰ Olsson 1944.

¹¹ Månsson 1913-15.

vilket gör den aktuell i det här sammanhanget. Man bör dock komma ihåg att *Stridskonst* inte enbart handlar om hur man slogs i Sverige år 1520, utan främst om hur man slogs i det teknologiskt mer framstående Italien, för Peder Månssons mål är att lära svenskarna att bli bättre krigare.

Det arkeologiska material jag har använt är framförallt planritningar på borgar från olika perioder. Jag har här försökt titta på varför borgarna ser ut som de gör och vilka typer av anfall man har försökt försvara sig emot. Jag har även fokuserat på förändringar över tid.

2. Bakgrund

2.1 Att inta en borg

Fältslag var under medeltiden väldigt ovanliga. Detta berodde mycket på att ett fältslag mer eller mindre var en stor chanstagnung, där utgången ofta inte blev den på förhand väntade. Dessutom var det väldigt svårt att tvinga en ovillig armé till strid. Medeltidens krigföring handlade därför till största delen om belägring och intagning av borgar.

Belägringen inleddes ofta med att anfallarna försökte förhandla sig till borgen. Detta var ett bra sätt för anfallarna att undvika att spilla tid på en långdragen belägring och ett bra sätt för försvararna att komma undan med livet om de visste att ingen skulle komma dem till undsättning. Medeltida krigföring styrdes ofta av formella regler. Om försvararna gick med på att ge upp borgen så var det praxis att låta garnisonen marschera iväg utan att skadas, men om de vägrade så hade anfallarna full rätt att plundra borgen och döda alla däri när de väl intog den.¹² Ett exempel på en lyckad förhandling i det medeltida Skandinavien kan hämtas från 1332 då Magnus Eriksson köpte Helsingborgs slott för 10 000 mark av de tyska grevar som då höll det.¹³ Om parterna inte kunde komma överens inleddes belägringen.

Den absolut vanligaste och enklaste metoden för att erövra en borg var att svälta ut garnisonen. Detta krävde att anfallarna helt inneslöt borgen så att försvararna inte kunde få in förnödenheter utifrån. För att försvåra inneslutningen lades ofta borgarna i anslutning till vatten, till exempel vid kusten, på uddar eller omgivna av vattendrag. Därmed var anfallarna tvungna att även skära av borgen från vattnet, så att den inte kunde undsättas med båtar. Ville anfallaren inte skicka ut sina egna soldater i båtar utanför borgen så kunde inneslutningen göras genom att man spärrade av vattenleden med bommar, sänkta båtar eller stenkistor så att

¹² Gravett 1990, s. 18.

¹³ Ödman 2002, s. 105.

det blev omöjligt att ta sig fram till borgen med båt. En stenkista var en kista av trä som fylldes med sten och sänktes till botten, sedan kunde man göra fast olika typer av hinder vid denna. Dessa metoder användes i stor mängd av svenskarna när de belägrade Kalmar slott i början av 1500-talet,¹⁴ en mer ingående beskrivning av denna belägring kommer längre fram i uppsatsen.

När borgen väl var ordentligt innesluten så handlade det hela om att vänta tills försvararnas förnödenheter tog slut. Detta kunde ta mycket lång tid, ibland upp till flera år. Inte sällan var det anfallarnas förnödenheter som tog slut först då de oftast var betydligt fler till antalet än försvararna, så att de var tvungna att avbryta belägringen. Anfallarna fick dock en stor fördel av att de kunde plundra det närliggande området på det de behövde. Skulle borgen uthärda länge var den tvungen att ha stora förrådsutrymmen samt en bra brunn. Brunnen skulle helst ligga inne i ett torn, och inte på borggården, så att försvararna fortfarande hade tillgång till vatten även om anfallarna tog sig in på borggården.¹⁵ Vattenförsörjningen förbättrades också om man hade cisterner eller liknande behållare till att samla in regnvatten. Peder Månsson påpekar också vikten av att ha rikligt med salt.¹⁶

Bra förberedelser ökade försvararnas chanser. Om man i god tid visste att fienden närmade sig borgen kunde man hämta in så mycket spannmål och djur från borgens omgivning som man fick plats med och elda upp respektive driva bort resten så att man själv fick mer att äta och fienden mindre. Bra var också att skaffa in stora mängder vapen och utrustning, så att inget tog slut under belägringen. Man borde också se till att man hade så få munnar att mätta som möjligt. Peder Månsson skriver därför så alla som inte kunde bidra med något till försvaret skulle slängas ut från borgen när belägringen började. Specialister som läkare, smeder, timmermän, bössgjutare och krutblandare var dock viktiga att ha till hands.¹⁷

När förnödenheterna började ta slut och ingen undsättning nalkades hade försvararna inget annat val än att försöka sig på att häva belägringen genom ett utfall. Dessa hade små chanser att lyckas eftersom försvararna normalt sett var färre till antalet än anfallarna. Kunde man ta anfallarna med överraskning hade man dock en chans. Därför var det viktigt att borgen hade dolda utfallsportar, som till exempel Ymseborg i Västergötland hade.¹⁸ För att

¹⁴ Olsson 1944, s. 292-293.

¹⁵ Kenyon 1990, s. 157.

¹⁶ Månsson 1913-15, s. 166.

¹⁷ Månsson 1913-15, s. 175-176.

¹⁸ Lovén 1996, s. 278-279.

försvara sig mot utfall grävde anfallarna ofta egna vallgravar och satte upp skärmar, det vill säga enkla försvarsverk av trä.¹⁹

Att storma en borg var svårt och krävde att man var beredd att offra en stor mängd soldater. Detta gjordes vanligtvis bara om man inte trodde att man kunde svälta ut garnisonen, om man trodde att man kunde ta försvararna med överraskning eller om man visste att man skulle få hjälp av förrädare på insidan. Att anfalla försvarsverken på flera ställen samtidigt var bra för det tvingade försvararna, som vanligen var färre till antalet, att sprida ut sig.²⁰ En vanlig anfallstaktik var att låtsas ge upp belägringen och ge sig av för att sedan komma tillbaka och storma borgen på natten när försvararna inte var beredda. Peder Månsson förespråkar därför höjd bevakning inne i borgen precis efter att anfallarna har gett sig av. Att ha hundar och gäss i tornen var också ett bra sätt att försvara sig mot överraskande anfall, då dessa kunde känna lukten av fienden och larma i god tid.²¹

Att sätta eld på borgen var ett bra alternativ till en stormning så länge borgarna byggdes i trä. Detta kunde göras på avstånd med kastmaskiner eller brinnande pilar men det var betydligt enklare om man tog sig fram till palissaden eller trämuren, vilket dock innebar att man utsatte sig för försvararnas projektiler.²² Omgavs borgen av vallgravar eller andra skydd blev detta ännu svårare. Oftast krävdes också att man förde fram brännbart material till murarna för att virket lättare skulle ta fyr. En vanlig taktik var att rulla stora vältor, så kallade faskiner, av ris emot palissaden och sedan tända eld på dessa. På vägen fram kunde anfallarna då använda faskinerna som skydd mot projektiler. Faskinerna kunde även användas för att fylla igen vallgraven. Om borgen låg vid vatten så kunde man använda en brännare, det vill säga en båt fullastad med brännbart material, för att tända eld på den.²³

En borg av sten var ännu svårare att storma. Det fanns i huvudsak två sätt att ta sig in i borgen, antingen klättrade man över muren eller också tog man sig igenom den, vid porten eller också genom att göra en bräsck. När man skulle klättra över muren använde man sig vanligen av rep eller stormstegar, som tillverkades på plats. Anfallarna var under klättringen väldigt utsatta för projektiler från murarna och tornen och därför krävdes det att de var kraftigt överlägsna försvararna i antal för att ett sådant anfall skulle kunna lyckas. Ofta tog man sig fram till muren under skydd av stora bärbara skärmar, eller av skydd på hjul kallade gravsvin, och såg sedan till att ha mycket skyttar och slungkastare med sig som kunde hålla

¹⁹ Månsson 1913-15, s. 170.

²⁰ Gravett 1990, s. 31.

²¹ Månsson 1913-15, s. 170.

²² Lovén 1996, s. 38.

²³ Lovén 1996, s. 38.

försvararna borta från murarna medan man klättrade. Försvararna hade ofta långa pålar redo på muren som användes för att välta ned anfallarnas stegar. Man hade också tunga stenblock som man släppte ned på fienden. Olaus Magnus berättar om igelkottar, stockar som hängdes i rep utanför murarna och som kunde svingas mot anfallarna.²⁴ Andra sätt att hålla anfallarna borta från murarna var att hälla brännande eller obehagliga substanser på dem, som till exempel eld, aska, het sand, kokande vatten, olja eller kalkvälling.²⁵

Ett mer avancerat sätt att ta sig upp på muren var att bygga ett stormtorn, även kända som barfred eller drivande torn (fig 2). Dessa byggdes av trä och rullade på hjul. Ofta täcktes det med råa djurhudar så att det skulle vara svårare att tända eld på. Tornet skulle vara högre än muren man angrep, så att skyttarna på översta våningen fick fördel mot de som försvarade på muren. Inför anfallet fylldes stormtornet med soldater och rullades sedan fram mot muren. Väl där så fälldes en liten vindbrygga ned så att soldaterna kunde ta sig från tornet till murkrönet. Om borgen låg vid vatten så kunde stormtornet byggas på en flotte eller en pråm. Det enda otvetydiga omnämmandet av ett stormtorn från medeltiden i Sverige var av denna flytande typ, nämligen ett fem våningar högt sådant som användes vid belägringen av Ringstadaholm 1434.²⁶ Från kontinenten finns ännu mer avancerade metoder att ta sig upp på murarna beskrivna. Exempel är lyftkranar som med hjälp av en motvikt skickar upp en korg, fullastad med soldater, till murkrönet.²⁷

Skulle man ta sig igenom muren var det enklast att angripa dess svagaste punkt, nämligen porten. En bra port skulle inte vara byggd av trä utan av järn eller koppar, för annars kunde anfallarna sätta eld på den eller hugga hål i den med yxor. Peder Månsson beskriver hur man ska skydda porten med fällgaller och skotthål och genom att ha en liten förborg framför den. Vanligt var också att man byggde ett torn ovanför porten.²⁸

²⁴ Lovén 1996, s. 38.

²⁵ Månsson 1913-15, s. 177.

²⁶ Lovén 1996, s. 38.

²⁷ Gravett 1990, s. 31.

²⁸ Månsson 1913-15, s. 164-165.

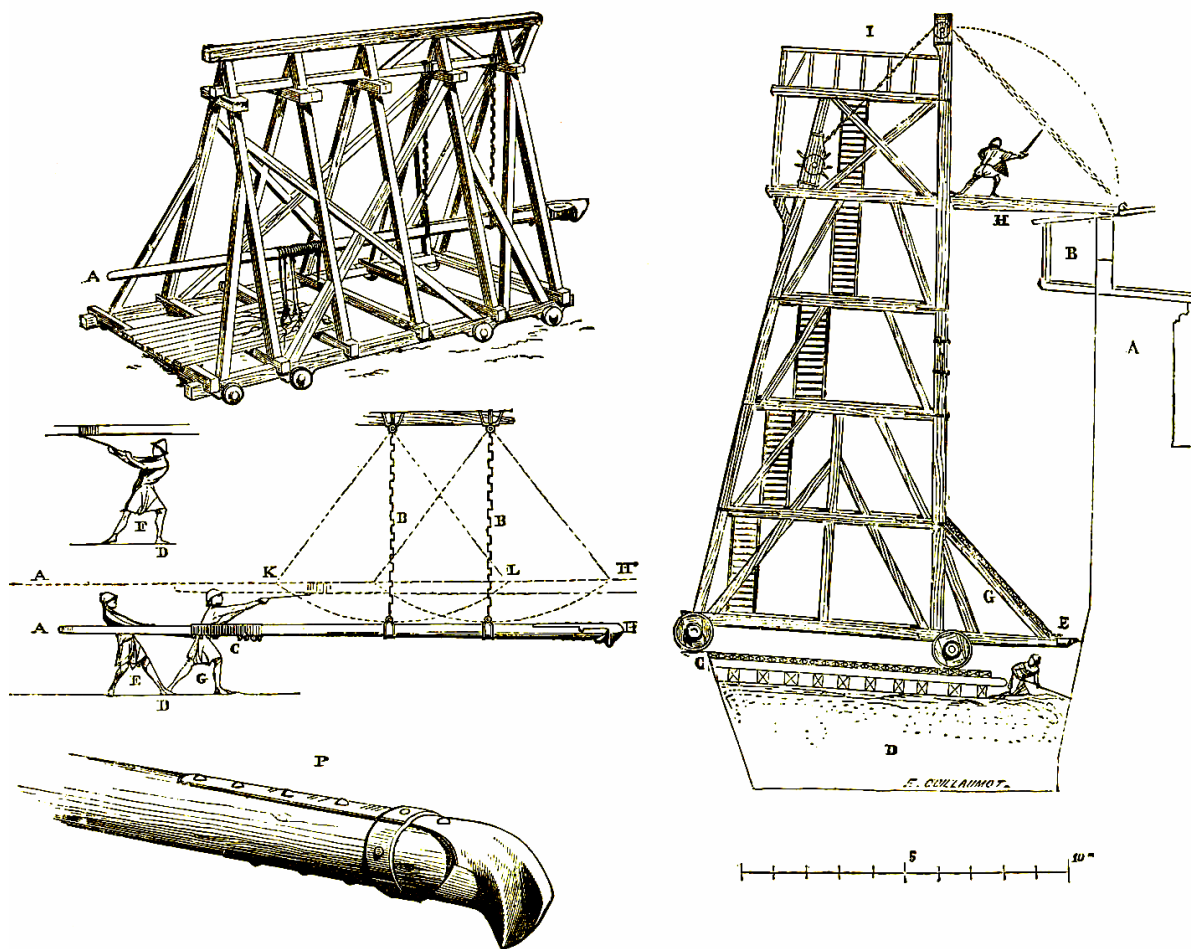

Fig 2. En murbräcka till vänster och ett stormtorn till höger. Efter Viollet-le-Duc. Bilden hämtad från: Olsson 1944, s. 291.

Ett effektivare sätt att ta sig igenom muren var att bygga en murbräcka, även kallad vädur eller drivande verk. Detta var en stor, tung stock som svingades upprepade gånger mot muren eller porten tills denna gav vika. Vanligen var stocken upphängd i en träkonstruktion som rullade på hjul, och oftast var konstruktionen täckt av ett tak som skyddade de soldater som svingade stocken. Taket var klätt med råa djurhudar för att skydda mot försvararnas eld. Peder Månsson skriver att ibland fanns även murbräckor på bottenvåningen i ett stormtorn.²⁹ Redan vikingarna tycks ha använt murbräckor på sina plundringståg, och de användes ofta av

²⁹ Månsson 1913-15, s. 168-169.

Valdemar Atterdag,³⁰ men ändå skriver Lovén att de inte finns säkert belagda från svenskt område förrän vid Kalmars belägring i början av 1500-talet.³¹ Det fanns också mer avancerade belägringsmaskiner som kunde användas till att göra en bräsch i en stenmur. Stora bormaskiner som drevs med handkraft var vanliga på kontinenten.³²

För att hindra att anfallarna tog sig fram till murarna med stormtorn och murbräckor hade försvararna vallgravar. Dessa skulle helst vara vattenfyllda och så breda och djupa som möjligt så att de var svårare att ta sig över med hjälp av en träbro eller att fylla igen med faskiner eller säckar med jord. Stora lönnropar var ett annat effektivt sätt att få stopp på anfallarnas rullande krigsmaskiner. Att ha tätt stående vässade pålar nedgrävda i marken runt borgen var ett tredje. För att få stopp på anfallarnas kavalleri rekommenderar Peder Månsson att man sprider ut fotanglar runt borgen, samt en enklare lönnrop som bara består av en tom, nedgrävd och övertäckt tunna utan lock.³³

När väl en murbräcka hade tagit sig fram till borgen så försökte försvararna fånga upp stocken med en krok eller en ögla som sänktes ned från murkrönet. Med hjälp av en vinda kunde man sedan hissa upp eller välta murbräckan och därmed sätta den ur spel. Om det blev en bräsch i muren kunde man bygga en ny mur bakom, eller också täppa igen hålet med lösa stenar eller säckar med jord.³⁴

Ett annat sätt för anfallarna att skapa en bräsch var att gräva en tunnel, en så kallad mina, in under muren eller ett torn. När man kommit in under fundamentet så stöttade man detta på trästockar, som man sedan tände eld på, vilket fick muren eller tornet att rasa och en bräsch skapades. När krutet började användas blev naturligtvis den här metoden ännu effektivare. Ibland grävde man istället minan ända in i borgen för att sedan genomföra ett överraskande anfall därifrån. Minor var naturligtvis svårare att använda mot borgar som låg på ett berg, i sankmark eller var omgivna av en vattenfylld vallgrav. En effektiv metod för försvararna att upptäcka anfallarnas minor, vars ingångar hölls väl dolda av anfallarna, var att ställa tunnor med vatten innanför murarna och i tornen. Om krusningar uppstod på vattenytan så var det ett tecken på att anfallarna grävde under marken i närheten. Försvararna kunde då gräva en egen tunnel, en kontermina, i syfte att hitta anfallarnas mina och angripa den.³⁵

Kastmaskiner, vanligen kallade blidor, omnämns första gången i Sverige i Erikskrönikan från omkring 1330 då Nyköpings och Stegeborgs belägringar 1318 skildras. I Danmark och

³⁰ Bruhn Hoffmeyer 1956, s. 437.

³¹ Lovén 1996, s. 38.

³² Gravett 1990, s. 47.

³³ Månsson 1913-15, s. 176.

³⁴ Månsson 1913-15, s. 169, 175-176.

³⁵ Gravett 1990, s. 32, 45-47.

Norge finns de dock omnämnda långt över 100 år tidigare. Erik Emune använde blidor när han belägrade Haraldsborg vid Roskilde 1134 och året efter använde Magnus IV av Norge blidor vid Bergen. Till Norge tror man att de kom via Sigurd Jorsalafarare, som såg dem användas vid belägringen av Sidon i det Heliga landet 1110.³⁶ Dessa blidor sköt vanligen med hjälp av hävstångskraft, till skillnad från de som användes under antiken då torsions- (kraften hos hårt tvinnade rep) eller tensionskraft (kraften hos en spänd sträng) var vanligare. Hävstångens motvikt utgjordes i början av människor som drog i rep, som när vikingarna belägrade Paris 885-886. Dessa blidor kunde troligen bara skjuta ganska små stenar. Senare utvecklades dock blidorna och fick en korg fylld med tunga stenar som motvikt vilket gjorde dem effektivare. De största blidorna kallades med ett franskt ord för trebuchet och kunde skjuta stenar på upp mot ett ton. De allra största typerna användes antagligen inte i Norden.³⁷

Det är delade meningar om ifall en blida kunde skjuta en bräsch i en stenmur eller inte. Den brittiske historikern John Keegan menar att det kunde de inte. Han skriver:

Det må genast sägas att det sällan var mödan lönt att kasta projektiler: en bastant mur kan lätt ta upp de krafter som riktas mot den av maskiner som drivs av motvikter eller torsionsfjädrar för att slunga iväg projektiler. På grund av sin konstruktion kastar dessutom sådana maskiner projektilerna i en ineffektiv vinkel. Krutprojektilens fördel framför alla sina föregångare var att den, eftersom den färdades i en flack bana, kunde riktas mot den enda punkt där en hög mur är sårbar och kan fås att störta samman: dess fot.³⁸

Keegans resonemang verkar logiskt och jag har inte kunnat hitta några fall som motbevisar det, men inte heller några som styrker det. Christian Lovén skriver dock om blidor att ”de tycks ha haft effekt även på kraftiga stenmurar.”³⁹ Detta kommer att diskuteras mer i analysdelen av uppsatsen.

Blidorna behövde dock inte riktas mot muren. Hörnor på torn tycks ha varit känsliga för projektiler, varför Peder Månsson tycker att man inte ska bygga fyrkantiga torn utan runda eller åtminstone åttakantiga.⁴⁰ Man kunde också skjuta på försvarare på murarna eller lobba in stenar i borgen i syfte att förstöra byggnader och döda människor bakom murarna. Man kunde också skjuta annat än sten, som till exempel brinnande material. Mongolerna lär ha

³⁶ Alm m.fl. 1956, s. 683.

³⁷ Lovén 1996, s. 38.

³⁸ Keegan 2005, s. 161.

³⁹ Lovén 1996, s. 38.

⁴⁰ Månsson 1913-15, s. 163-164.

skjutit pestsmittade lik över murarna när de belägrade Kaffa på Krim på 1340-talet.⁴¹ För att försvara sig mot fientliga blidor hade försvararna ofta egna blidor inne i borgen som användes för att skjuta sönder anfallarnas. Dessa var naturligtvis också effektiva vapen mot människor, andra belägringsmaskiner och båtar.

Blidorna användes fram till 1500-talet då de konkurrerades ut av kanoner. Eldvapen började användas i slutet av 1200-talet på kontinenten, och i Sverige finns de belagda första gången 1395 då det handlar om en stor kanon som fanns på Stockholms slott. Alla former av eldvapen kallades under medeltiden i Sverige för bössor, efter det lågtyska ordet busse. De första kanonerna var så stora och otympliga att de mest har använts som försvar på borgar, eller som belägringsartilleri. Under 1400-talet utvecklades de snabbt då först hjullavetten kom och sedan de mynningsladdade kanonerna. 1428 användes kanoner av försvararna när Hansan anföll Köpenhamn och 1439 hade norrmännen många kärrebössor, kanoner på hjullavetter, när de anföll Älvsborg.⁴² Enligt Lovén var dessa dock främst effektiva mot manskap, mot kraftiga stenmurar blev kanonerna inte verkligt effektiva förrän under Vasatiden. Han medger dock att man vet att torn i Viborg i Finland blev sönderskjutna av kanonskott under ett ryskt anfall år 1495,⁴³ och när Karl Knutsson invaderade Skåne 1452 verkar han inte ha haft några större problem att betvinga de skånska borgarna med sitt fältartilleri.⁴⁴ Både blidor och kanoner var under medeltiden svårhanterliga vapen som krävde närvaro av specialister, vilket gjorde att de inte alltid kunde användas.⁴⁵

2.2 Borgarnas utveckling

De äldsta medeltidsborgarna byggdes vanligen av kungen eller biskopen av materialen trä och jord. Vallar och pallisader var vanliga skydd. Vissa av borgarna var så kallade mottar, det vill säga ett torn av trä på en kulle, ofta konstgjord, omgiven av en palissad. Dessa tycks ha varit ovanliga i Sverige, men ganska vanliga i Danmark och i Västeuropa. En anledning till detta kan ha varit att naturen i Sverige gav bra försvarslägen medan Danmark är mer platt och man därför kan ha ansett sig behöva skapa konstgjorda kullar. I Sverige lade man dock hellre

⁴¹ Harrison 2000, s. 75-76.

⁴² Alm 1959, s. 563-567.

⁴³ Lovén 1996, s. 38.

⁴⁴ Ödman 2002, s. 25

⁴⁵ Lovén 1996, s. 38.

de tidiga borgarna på kullar än på holmar så att de fick skydd av vatten, detta skulle komma att ändras under senare delen av medeltiden.⁴⁶

Stenborgar blev vanliga på kontinenten på 1000-talet, och influenserna nådde till Skandinavien på 1100-talet. I Sverige var man senare än i Danmark och Norge, och den första svenska stenborgen verkar ha varit den ringmursborg på Visingsö i Vättern som anlades vid tiden före 1150. Anledningen till att Sverige låg efter på denna punkt berodde inte på att tekniken inte var känd, för stenkyrkor började byggas omkring 1100. Istället berodde det nog på att den svenska centralmakten utvecklades senare än den danska och den norska, och endast kungen hade till en början råd att bygga i sten. Dessutom hade Danmark och Norge bättre kontakter med kontinenten. Under 1100-talet blev också vallgravar runt borgarna vanliga i Danmark, men dessa dyker inte upp i Sverige förrän på 1200-talet, vilket är mycket sent. Lovén menar att detta kan ha berott på att tunga belägringsmaskiner var ovanliga i Sverige innan 1200-talet, så att vallgravar ansågs onödiga.⁴⁷ Vallgravar gav dock även skydd mot annat, som till exempel minörer, så helt onödiga kan de inte ha varit innan 1200-talet.

En tidig borgtyp av sten, som tycks ha varit särskilt vanlig i Danmark, var tornborgarna, som bara bestod av ett stort, ensamt torn. Ibland kallas de även barfreder eller barfredsborgar. Inspirationen till dessa kom antagligen från norra Tyskland men de fanns också i Frankrike, där de kallades donjon, och i England där de kallades keep. De var också vanliga i det Heliga landet. I Danmark byggdes tornborgarna framförallt under första halvan av 1100-talet, och vanligtvis var tornen runda men det fanns även några som var åttakantiga. Kungamakten slutade att bygga tornborgar på 1200-talet, men då blev de istället populära hos frälset som byggde dem ända in på 1300-talet.⁴⁸ Bastruptornet på norra Själland är ett typexempel på en tornborg.⁴⁹

Problemet med tornborgarna var att de inte var särskilt effektiva försvarsanläggningar, helt enkelt eftersom de var för små. De var enkla för anfallaren att omringa, de kunde inte hysa något kavalleri, och de kunde inte ha några dolda utfallsportar. Man kunde heller inte ha några stora förråd, vilket begränsade garnisonens storlek, och det var ovanligt att man hade brunnar i tornets källare. Dessutom kunde inte fler bågskyttar beskjuta fienden än vad man hade skottgluggar i muren eller plats på takets stridsplattform, medan i stort sett alla

⁴⁶ Johansen m.fl. 1993, s. 122; Lovén 1996, s. 457.

⁴⁷ Lovén 1996, s. 458.

⁴⁸ Ödman 2005, s. 115; Lovén 1996, s. 456-457.

⁴⁹ Olsen 1986, s. 25-26.

anfallarens bågskyttar kunde beskjuta tornet. Enda sättet en tornborg kunde klara en belägring var om en undsättningsstyrka kom och räddade den.⁵⁰

Hos kungamakten konkurrerades tornborgarna ut av borgar med ringmur. Ringmursborgar med kvadratisk eller rektangulär form kallas ofta för kastell. Kungamakten i Sverige började bygga ringmursborgar med kastellform i mitten av 1200-talet, först i Stockholm och Nyköping, och detta varade till 1400-talet då Stegeborg och Västerås byggdes. Kastellborgar fanns överallt på kontinenten men till Sverige kom inspirationen troligtvis mest från Tyska ordens område. Väldigt många av de svenska ringmursborgarna lades på holmar, vilket visar att vattenförsvaret nu hade blivit viktigt. Ofta hade ringmursborgarna ett kärntorn i mitten, och vissa av dem var före detta tornborgar som man helt enkelt byggde en ringmur runt. Alla ringmursborgar var inte av sten, det fanns även träborgar av denna typ som till exempel Stynaborg i Västergötland och Piksborg i Småland, båda från andra halvan av 1300-talet.⁵¹

1200-talet var inte bara ett stort århundrade för borgbyggeri i Sverige, utan även i Norge. I slutet av århundradet moderniserade Håkon V hela det norska militärväsendet, och med det borgarna. Nya riktigt starka fästningar som till exempel Bohus och Akershus byggdes. Intressant är också att alla dessa borgar låg vid kusten utom en, Mjøsa, som låg vid en sjö i inlandet, så skydd av vatten har ansetts viktigare än skydd av höjd.⁵² I Danmark verkar man ha börjat bygga ringmursborgar något tidigare än i Sverige och Norge. Den mycket märkliga Skeingeberg, byggd av biskop Absalon i norra Skåne omkring 1200, med sin åttakantiga ringmur är ett exempel på detta. Även i fallet Skeingeberg har vatten gått före höjd, då borgen låg på en ö i Skeingesjön.⁵³

Ringmursborgar undvek många av de svagheter som tornborgarna hade. Man hade plats för kavalleri, utfallsportar, brunnar, stora förråd och många försvarare. Dessutom kunde många bågskyttar bekämpa fienden från murarna. Peder Månsson tar dock upp en svaghet som framförallt borgarna med kastellform hade, nämligen att en fyrkantig ringmur är sämre än en rund eller en med flera hörn. Detta gäller både murar runt städer och borgar. Månsson menar att från en rund eller månghörnad mur är det lättare att få överblick över det omkringliggande landskapet. Han skriver vidare att murarna ska ha många torn och att de ska stå tätt så att de kan flankera och skydda varandra. För att kunna göra det måste alltså tornen sticka ut, utanför muren. Även tornen ska vara runda eller åtminstone månghörnade, för

⁵⁰ Ödman 2005, s. 115.

⁵¹ Lovén 1996, s. 129-130, 161-163, 456.

⁵² Åberg 1960, s. 87.

⁵³ Ödman 2002, s. 130-134.

hörnen i ett fyrkantigt torn är känsliga för beskjutning. Tornen ska heller inte ha någon vägg på sidan in mot borgen, för annars kan anfallarna använda tornen som skydd ifall de skulle erövra något av dem.⁵⁴

Flankeringsstorn i ringmursborgar förekom mycket riktigt ofta i Sverige, men heltäckande flankeringssystem var ovanliga. Endast Kalmar slott och Olovsborg i Finland verkar ha haft det. I stadsmurar var de däremot vanligare. En förklaring till detta kan vara att flankeringssystem kräver många skyttar för att vara effektiva, och i städer finns det fler som kan hjälpa till i försvaret än i borgar.⁵⁵

Början av 1300-talet var en tid då mycket borgar byggdes i Danmark. I Skåne rustades Kärnan i Helsingborg upp och de nya borgarna Lindholmen och Falsterbohus byggdes. Dessa hade samtliga ett starkt kärntorn i mitten med ringmur runt, vilket kan tyda på att man ansåg sig behöva en sista tillflyktsort ifall ringmuren skulle falla. Sverige fick en liknande period under andra halvan av 1300-talet. Då byggde kungamakten borgar som Rumlaborg i Småland och Örebro slott, men många byggdes också av frälset med Bo Jonsson Grip i spetsen. Detta berodde antagligen på kung Albrekt av Mecklenburgs svaga ställning.⁵⁶

Borgbyggande var under medeltiden kungligt regale, vilket innebar att adelsmän var tvungna att fråga om lov för att få bygga en borg. Detta medförde att kungen kunde se till att hålla frälsets borgar svaga, men under perioder av kunglig svaghet efterföljdes inte alltid dessa regler.⁵⁷ Frälseborgar dök upp under slutet av 1200-talet i Sverige, och under denna första period kunde även frälset bygga starka ringmursborgar. Landsjö i Östergötland och Ymseborg och Aranäs i Västergötland är sådana exempel, även om det är möjligt att den sistnämnda kan ha ägts av kungamakten. Detta är den enda period i Sveriges historia då frälset kunde konkurrera med kungamakten i att bygga starka borgar, orsaken kan vara att kungens överhöghet över borgbyggandet inte hade etablerats ännu. I senare perioder var frälsets borgar betydligt svagare än kungamaktens.⁵⁸

Tornborgar var som tidigare nämnts populära hos frälset under 1200- och 1300-talen, men på 1400-talet gick de över till att bygga enkelhusborgar, även kallade fasta hus. Dessa var, precis som namnet antyder, ensamma hus så starka att de kunde fungera som borgar. Under inbördeskrigen i Danmark på 1300-talet hade kung Valdemar Atterdag insett problemen med att låta adeln bo i borgar, och han och hans dotter drottning Margareta

⁵⁴ Månsson 1913-15, s. 163-164.

⁵⁵ Lovén 1996, s. 456.

⁵⁶ Lovén 1996, s. 455.

⁵⁷ Ödman 2002, s. 23.

⁵⁸ Lovén 1996, s. 454-455.

förbjöd dem därför att bygga nya. I och med Kalmarunionen kom detta förbud att gälla i hela Skandinavien till år 1483 då frälset åter hade blivit så starkt att de kunde tvinga fram att det upphävdes.⁵⁹ En teori är att enkelhusborgarna var ett sätt för adeln att kringgå förbudet, då de inte föll under definitionen för ”borg”.⁶⁰

Även om enkelhusborgarna ofta hade vallgravar eller på annat sätt omgavs av vatten så kan man tycka att de borde lida av samma problem som tornborgarna. En enkelhusborg vars militära styrka har debatterats flitigt är Glimmingehus i Skåne. Borgen byggdes 1499 av Jens Holgersen, som var en erfaren krigare. Den hade tjocka murar och verkar ha varit starkt bestyckad med tunga kanoner på den översta våningen och skyttegluggar för lättare eldvapen eller armborst på de nedre. Just kanonerna måste ha varit ett problem för en anfallare, då de alltid skulle kunna skjuta tillbaka mot angriparnas eget artilleri eftersom de befann sig högre upp.⁶¹ Ändå får man säga att det är osannolikt att en borg av Glimmingehus storlek kunde ha tillräckligt med förråd och manskap för att stå emot en lång belägring. Troligen var det så att frälset inte, till skillnad från kungamakten, byggde borgar för att de ska kunna uthärda en lång belägring av en stark och välutrustad armé. De har istället velat ha ett bekvämt ställe att bo på som samtidigt var starkt nog att avskräcka en arg skara bönder.

Allt som allt verkar borgbyggandet ha nått sitt maximum omkring år 1400. Under 1400-talet byggdes inte mycket nya borgar av vare sig frälset eller kungamakten. När det gäller frälset kan borgbyggnadsförbudet vara en förklaring till detta. En annan kan vara att härarna hade blivit så starka att nya borgar ansågs meningslösa, många borgar förstördes till exempel under Engelbrekts uppror 1434-36. Kungamakten förstärkte hellre de borgar man hade än byggde nya, och man tog också över eller rev många av adelns borgar. Avslutningsvis får man säga att borgarna förändrades väldigt lite från 1200-talet fram till 1500-talet. Höjdförsvaret, det vill säga tanken att försvararna skulle ha fördelen att befinna sig högre upp än anfallarna, härskade under hela medeltiden. Det dröjde till 1500-talet innan belägringskrigföringen hade anpassat sig till kanonerna. Då tog avståndsförsvaret över, med låga fästningar och långa avstånd mellan anfallare och försvarare.⁶²

⁵⁹ Johansen m.fl. 1993, s. 49.

⁶⁰ Ödman 2002, s. 23.

⁶¹ Rejnert 1999, s. 99-104.

⁶² Åberg 1960, s. 88.

3. Exempelbelägringar

3.1 Belägringen av Arkona 1169

Venderna var ett slaviskt folk som under medeltiden levde vid den tyska Östersjökusten, i Mecklenburg, Pommern och på ön Rügen. Detta folk var inte kristet utan hedniskt och därför var det ofta utsatt för attacker av de närliggande kristna folken. Dessa hot stärkte venderna inbördes och fram emot 1100-talet hade de blivit starka nog för att själva gå till angrepp. Detta gjorde man främst genom sjöröveri och plundring längs Östersjöns kuster. En stat som ofta utsattes för vendernas härjningar var Danmark, och det hela ledde till att danskarna under 1100-talet genomförde en serie krigiska kampanjer mot vendernas land. Dessa krig brukar gemensamt kallas för vendertågen. I början var dessa mest plundringståg i syfte att stoppa det vendiska sjöröveriet, men så småningom fick de korstågsstatus och syftade till att kristna venderna och införliva deras landområde i det danska riket. Det mest framgångsrika vendertåget avseglade år 1169 mot ön Rügen under ledning av kung Valdemar den Store och biskop Absalon. Anledningen till att man valde att angripa just Rügen var för att här låg staden Arkona, som var centrum för vendernas hedniska religion.⁶³

Staden Arkona låg på den lilla ön Wittow utanför Rügen i vad som idag är Pommern i Tyskland. Wittow skiljdes från Rügen av ett sund som inte var mycket bredare än att man kunde vada över. Staden var belägen på toppen av en hög kulle i änden på en udde. Åt norr, öster och söder skyddades den av naturliga försvarsverk, i form av branta klippor som stupade rätt ned i havet. Saxo skriver att dessa var högre än en armborstpil kan skjuta. Enda ingången till Arkona fanns med andra ord mot väster, och här skyddades staden av en 50 alnar, det vill säga ungefär 30 meter, lång vall. Nedre delen av vallen bestod av jord, och övre delen utgjordes av två timmerväggar med grästorv emellan. I vallen fanns en port som skyddades av ett torn av trä. Tillsammans gjorde allt detta Arkona till en respektingivande fästning. På stadens norra sida fanns en källa som invånarna kunde ta sig till via en väl skyddad stig. Det var denna källa som försåg staden med vatten. I mitten av staden låg ett stort tempel helgat åt vendernas gud Svantevit. Detta tempel var centrum för vendernas hedniska religion och i templet fanns en enorm staty i trä som föreställde den fyrehövdade guden själv.⁶⁴

Arkona hade belägrats av danskarna en gång tidigare, nämligen av Erik Emune på 1130-talet. Denne hade då utnyttjat svagheterna i Arkonas vattenförsörjning och hade lyckats

⁶³ Harrison 2006, s. 255-257.

⁶⁴ Saxo Grammaticus 14:39:2-3.

erövra källan så att stadsborna inte kunde komma åt sitt vatten. En styrka vnder från Rügen hade kommit till stadens undsättning men efter inledande framgångar blev denna besegrad av danskarna och plågad av törst tvingades staden Arkona att kapitulera. Stadsborna tvingades nu konvertera till kristendomen och döpas men de fick behålla sin gudastaty. En präst stannade i staden för att undervisa vunderna i den kristna tron medan kung Erik for hem till Danmark. Det dröjde dock inte länge innan Arkonas invånare slängde ut prästen och återgick till att dyrka sina gamla gudar. Saxo skriver att vunderna bara lät döpa sig för att de då fick möjlighet att släcka törsten.⁶⁵ Värt att notera här är att Dick Harrison skriver att han inte tror på att danskarna lyckades skära av Arkonas vattenförsörjning, men han anger inga skäl varför.⁶⁶

Kung Valdemar tänkte inte göra samma misstag som Erik Emune. Ett av huvudmålen med fälttåget var att sprida den kristna läran, och för att knäcka vundernas religion så visste han att han var tvungen att förstöra templet och dess staty.

Det första danskarna gjorde när belägringen inleddes var att innesluta staden samt att skicka en styrka som skulle bevaka övergången mellan Wittow och Rügen, så att vunderna inte kunde undsätta staden och anfälla danskarna i ryggen. Sedan började man hugga ned skogen i området för att bygga belägringsmaskiner. Saxo berättar sedan att kung Valdemar plötsligt fick en syn in i framtiden och sade att staden skulle falla snabbare än danskarna trodde. Anledningen till detta var att det kristna helgonet Sankt Vitus av Corvey, som guden Svantevit var en förvanskning av, skulle hämnas på vunderna för att de hade baserat sin hedniska religion kring honom. Detta skulle ske på Sankt Vitus festdag genom att Arkonas försvarsverk skulle falla. Det första kungen gjorde efter sin spådom var att rikta blidorna mot vallen. Ingen i den danska armén verkar dock ha tagit detta märkliga uttalande från kungen på allvar.⁶⁷

Det hade varit intressant att veta exakt vilka belägringsmaskiner det var danskarna byggde, men Saxo nämner tyvärr inte det. Man kan dock anta att de rör sig om de blidor som kungen senare riktar mot vallen.

Arkonas invånare hade förberett försvaret genom att bygga en stor hög av jord och grästorv framför stadsporten. Denna blockerade porten totalt och stadsborna var så nöjda med resultatet att de inte ansåg sig behöva ha några vakter i tornet ovanför porten. I tornet fanns nu endast flera av vundernas fanor och fälttecken kvar. Den viktigaste fanan kallades Stanitza

⁶⁵ Saxo Grammaticus 14:1:6-7.

⁶⁶ Harrison 2006, s. 222.

⁶⁷ Saxo Grammaticus 14:39:13.

och behandlades av Arkonas invånare med lika stor vördnad och respekt som gudastatyn. När de slogs under denna fana ansåg venderna att de inte kunde förlora.⁶⁸

Det första och enda danska anfallet mot Arkona startade egentligen av misstag. Det hela började med att några pojkar i den danska hären sprang fram mot vallen och började skjuta slungsten mot bröstväret för att visa sitt mod. Venderna struntade dock i detta då de betraktade det hela som barn som lekte snarare än ett seriöst menat anfall. Då anslöt sig några unga män till pojkarna för att visa att de var lika modiga, och nu började venderna skjuta tillbaka. Så fortsatte det och snart hade det hela utvecklats till en blodig kamp på liv och död mellan vuxna män. Mitt under denna kamp fick okänd ung man i den danska hären en idé. Jordhögen framför porten hade nu sjunkit ihop lite på toppen så det bildades en hålighet i vilken en hukande man kunde ta skydd. Med hjälp av några kamraters spjut som han använde som stege lyckades mannen klättra upp på jordhögen och gömma sig i håligheten. Hans kamrater skickade sedan upp lite halm som han i lugn och ro kunde tända eld på.⁶⁹

Elden spred sig snart till tornet och detta gjorde att panik och förvirring bröt ut bland venderna. Först visste de inte om de skulle bekämpa danskarna eller elden, men tillslut beslöt de sig för att släcka elden var viktigare. Danskarna började då försvara elden. Skriken och stridslarmet gjorde att kung Valdemar, som tidigare hade legat och vilat i skuggan, vaknade och skickade Absalon för att undersöka om eldsvådan kunde vara till nytta för danskarna vid ett stormningsförsök. När Absalon kom fram till vallen fann han att danskarna var i full färd med att storma porten nu medan förvirring rådde bland venderna. Biskopen sade åt dem att istället blåsa mer liv i elden. Så gjorde det och snart hade hela tornet med alla fanorna brunnit upp, vilket måste ha demoraliserat Arkonas invånare. Elden spred sig sedan till bröstväret där flera vender dödades av lågorna. Samtidigt stormade danskarna bröstväret men trots allt detta lyckades venderna som nu kämpade desperat hålla stånd.⁷⁰

Nu när det såg riktigt mörkt ut för Arkona och dess invånare så var det en stadsbo som ropade till Absalon att staden ville kapitulera. Absalon svarade att detta kunde han gå med på så länge venderna inte bekämpade elden. Mannen accepterade detta och Absalon gick för att fråga kung Valdemar om råd. Absalon förklarade för kungen att ju längre det gick innan stadsborna bekämpade elden desto bättre var det för danskarna, och om de inte gjorde det alls så skulle tillslut hela staden brinna ned vilket innebar att danskarna segrade med minimala förluster. Kungen godkände Absalons förslag och Arkona kapitulerade. Staden tvingades ge

⁶⁸ Saxo Grammaticus 14:39:16.

⁶⁹ Saxo Grammaticus 14:39:17-18.

⁷⁰ Saxo Grammaticus 14:39:21, 23.

danskarna gudastatyn och hela sin tempelskatt, släppa alla sina kristna fångar utan lösensumma, invånarna skulle konvertera till kristendomen och betala tribut till danskarna. Dessutom skulle Arkona även ställa upp med krigsskepp i den danska ledningsflottan och Svantevits jordegendomar skulle de kristna prästerna överta. För att Arkona inte skulle bryta mot detta fredsavtal så tvingades man överlämna ett antal viktiga personer som gisslan till danskarna.⁷¹

Men när den danska hären fick höra talas om dessa fredsvillkor så hotade den med myteri. Krigarna hade sett fram emot att få plundra staden, och dessutom kunde de inte förstå varför man skulle skona de människor som tidigare hade härjat hemma i Danmark, speciellt inte nu när den totala segern var nära. Detta plötsliga uppror gjorde att kungen samlade sina högsta stormän och närmsta rådgivare och bad om deras råd.⁷²

Absalon tyckte fortfarande att man skulle sluta fred. Man hade inte intagit staden än och nedre delen av vallen, den delen som bestod av jord, skulle inte komma att brinna ned. En fortsatt belägring kunde bli mycket svår, speciellt med tanke på att branden även skulle hindra danskarna i deras anfall. Inne i staden däremot hade vänderna redan, tvärtemot vad man hade kommit överens om, släckt elden med lera. Absalon menade också att om man skonade vänderna här så skulle kanske de andra städerna på Rügen lättare ge upp. Om man däremot bröt sitt löfte och plundrade staden så skulle de andra städerna slåss till sista blodsdroppen.⁷³

Ärkebiskop Eskil var inne på samma linje som Absalon. Han sade att för det första är det folket som ska lyssna på sina herrar och inte tvärtom. För det andra så var det den största seger man kan vinna att tvinga hedningar att betala skatt och konvertera. Att skona Arkonas invånare kunde också va bra eftersom de senare skulle kunna hjälpa danskarna, och dessutom var barmhärtighet alltid en bättre egenskap än stränghet. Efter dessa kloka ord var kungen och stormännen övertalade. Man ignorerade härens åsikter och slöt fred med Arkona.⁷⁴

Danskarna högg sedan ned Svantevits staty, släpade ut den i leran och högg den till brasved som de senare använde under sina grytor. Saxo skriver att när vänderna såg hur maktlös guden var mot denna förnedring så insåg de hur dåraktiga de varit som tillbett honom. Danskarna brände även ned templet och byggde istället en kyrka av träet från belägringsmaskinerna. Det måste ha varit en väldig mängd belägringsmaskiner om deras trä räckte till en hel kyrka, och denna väldiga mängd belägringsmaskiner gjorde i så fall

⁷¹ Saxo Grammaticus 14:39:24-25.

⁷² Saxo Grammaticus 14:39:26.

⁷³ Saxo Grammaticus 14:39:27.

⁷⁴ Saxo Grammaticus 14:39:28.

anmärkningsvärt lite väsen av sig under själva belägringen. Man kan inte låta bli att undra vilka typer av maskiner det rörde sig om samt om och i så fall hur de användes, men någon sådan information finns inte. Saxos uppgifter ska nog istället tas med en nypa salt i det här fallet, då hans poäng är att det material som tidigare använts för att krossa vänderna nu skulle användas för att frälsa deras själar.⁷⁵

Absalons tankar om att fler städer på Rügen skulle ge sig utan strid om man visade Arkona nåd visade sig vara kloka. I staden fanns det nämligen en man som hette Granza och var ifrån en annan stad på Rügen vid namn Karenz (dagens Garz).⁷⁶ Granza erbjöd sig nu att åka till Karenz och övertala denna stad att ge sig. Kung Valdemar gick med på detta och Granza gjorde som han sagt, och mycket riktigt gav Karenz upp utan strid. Detsamma gjorde även resten av Rügen och dess kung Tetislav. Hela Rügen var nu i danska händer. Absalon for nu till Karenz med endast en liten skara krigare för att hugga ned och elda upp stadens gudastatyer. Under sitt besök noterade Absalon hur överbefolkad staden var. Saxo skriver att husen stod så tätt att en blidsten som kastades in i staden inte skulle ha kunnat hitta ett stycke bar jord att landa på.⁷⁷ När Absalons jobb i Karenz var klart avslutades fälttåget med att Tetislav fick behålla makten över ön mot att han erkände Valdemar som sin överherre. Danskarna seglade nu hem men lämnade ett stort antal präster efter sig som började arbetet med att döpa öns befolkning och bygga kyrkor.⁷⁸

3.2 Belägringen av Kalmar slott 1503-1510

Kalmar stad och dess slott hamnade ofta i centrum för striderna mellan Sverige och Danmark under senmedeltid och tidigmodern tid. Början av 1500-talet var inget undantag, då slottet belägrades nästan oavbrutet under perioden 1503-1510. Bakgrunden till detta var att de svenska stormännen år 1501 hade sagt upp den danske kung Hans tro och lydnad och valde Sten Sture den äldre till riksföreståndare, och därmed försökte de återigen träda ur Kalmarunionen. Alla kungliga borgar i Sverige hade dock danska befälhavare och behövde därmed erövrats, och på våren 1503 kom en armé till Kalmar för att inta stadens slott. Befälhavare för den belägrande styrkan var Linköpingsbiskopen Hemming Gadh. Han var ifrån Hossmo socken söder om Kalmar och kände därför trakten väl. Dessutom var han en erfaren militär då han hade deltagit i belägringen av Stockholm året innan. Det är tack vare

⁷⁵ Saxo Grammaticus 14:39:31-34.

⁷⁶ Harrison 2006, s. 260.

⁷⁷ Saxo Grammaticus 14:39:38.

⁷⁸ Harrison 2006, s. 263.

Gadhs brevväxling med Svante Nilsson Sture, riksföreståndare från 1504, som mycket är känt om Kalmar slotts belägring.⁷⁹

Kalmar stad låg vid den här tiden på fastlandet (på 1600-talet flyttades den ut på en holme) och borgen låg på en holme öster om staden (fig 3). Staden och borgen skildes åt av en 10 meter bred vallgrav med en bro över, på bron fanns antagligen en vindbrygga. Runt staden löpte en stadsmur som också gick över vallgraven och satt ihop med borgens yttre ringmur, som kallades Svennemuren. Staden bildade därmed en stor förborg till borgen. Den borg som fanns i Kalmar i början av 1500-talet byggdes förmodligen i slutet av 1200-talet, mest troligt under Magnus Ladulås regeringstid 1275-1290.⁸⁰ Endast en del av den gamla borg som troligtvis byggdes under 1100-talet fanns kvar, nämligen kastalen, ett runt fristående torn innanför ringmuren som numera troligtvis mest användes som förråd. Borgens kärna var en ganska typisk 1200-tals borg, den bestod av en 10 meter hög oregelbunden ringmur med fyra hörntorn och två porttorn, ett mot norr och ett mot väster. Det västra porttornet var borgens starkaste och högsta. Innanför ringmuren fanns förutom kastalen också sals- och bostadsbyggnader. Sydväst om huvudborgen låg en förborg som kallades Bagaregården och bestod av ekonomibygnader. Nordöst om huvudborgen låg dess hamn med två bryggor, hamnen skyddades antagligen av en palissad. Svennemuren löpte från Bagaregårdens västra hörn till palissaden i hamnens norra del, så i väster hade borgen två murar. Svennemuren hade också ett porttorn ut mot vallgraven i väster.⁸¹

Belägringen började den 12 mars 1503 och redan den 9 maj gav staden upp. Slottet var dock fortfarande i danska händer. Svenskarna byggde därför skärmar, det vill säga försvarsverk av trä, utanför slottet för att förhindra att danskarna gjorde utfall mot staden. Man försökte också, med hjälp av en bom som spärrade inloppet till hamnen, förhindra att slottet undsattes från havet.⁸²

I augusti försökte danskarna undsätta slottet då en flotta ifrån Danmark under befäl av kung Hans själv och en från Gotland under Jens Holgersen, samme man som byggde Glimmingehus, seglade in i Kalmar sund. Man gjorde ett misslyckat anfall på staden och seglade därefter hem igen. Svenskarna hade dock också problem, våren 1504 gjorde några tyska legoknektar myteri då de inte fått ut sin sold och härjade i staden innan de lämnade den.

⁷⁹ Olsson 1944, s. 284-285.

⁸⁰ Olsson 1944, s. 260.

⁸¹ Olsson 1944, s. 211-217.

⁸² Olsson 1944, s. 285-286.

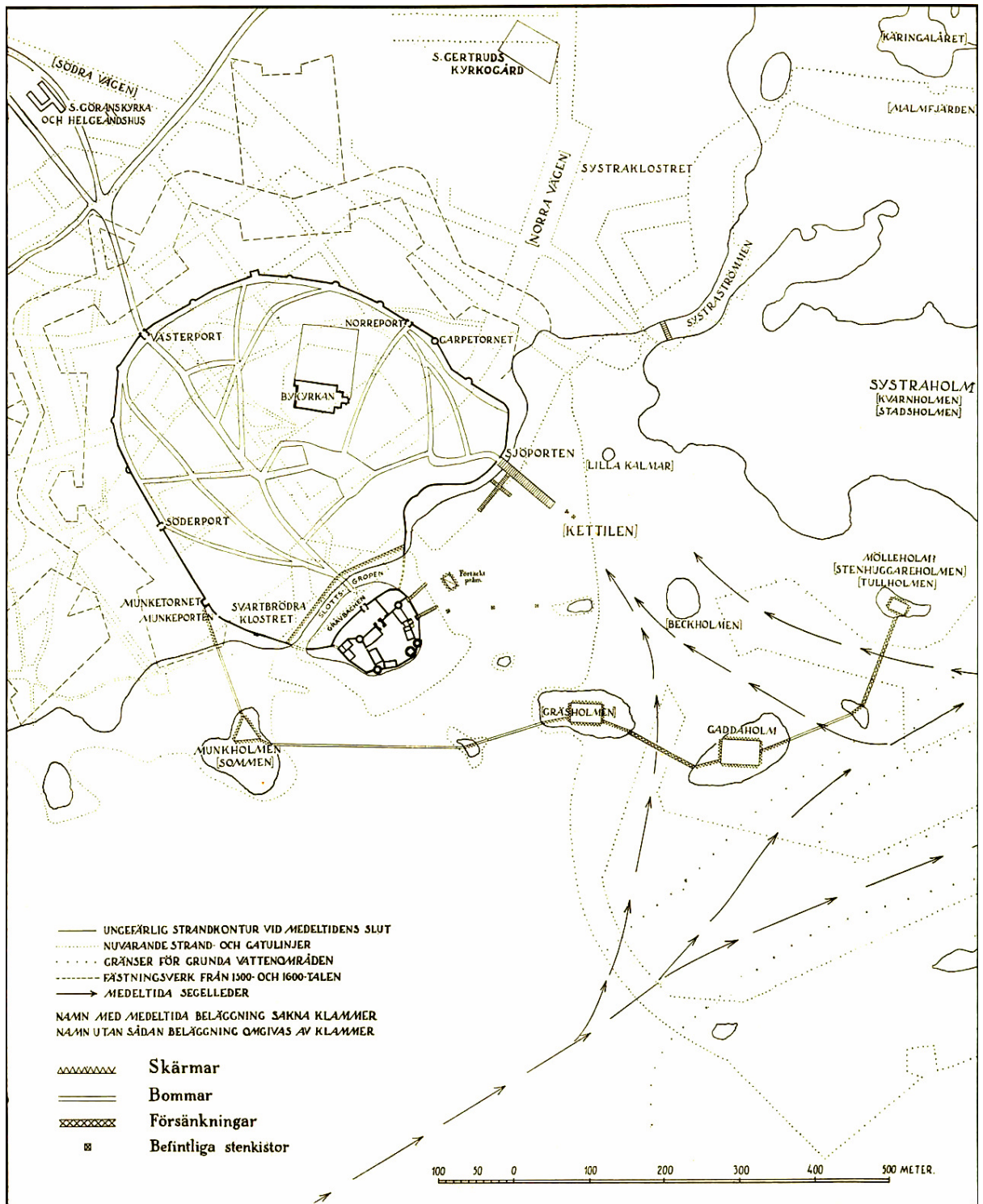

Fig 3. Kartan visar Kalmar slott med omnejd år 1510. Notera att prästens plats finns markerad samt de stenkistor man har hittat. Bilden hämtad från: Olsson 1944, s. 287.

Strax efteråt, i april, skrev Hemming Gadh att han inte hade mer än 100 man stridsdugligt folk. Man led också brist på krut.⁸³

Kriget i stort gick dåligt för svenskarna och man inledde därför fredsförhandlingar med danskarna i Åhus och Köpenhamn. Den 12 maj 1504, mitt under förhandlingarna, lyckades danskarna undsätta Kalmar slott med några mindre båtar kallade äspingar. Danskarnas anfall mot bommen var så våldsamt att svenskarna inte kunde stå emot, och trots att några av äspingarna blev sönderskjutna av svenskarnas kanoner på vägen mot slottet så lyckades danskarna förse det med både mat och nytt stridsfolk. När de svenska fredsförhandlarna fick veta om detta bakslag så kände de sig tvungna att gå med på danskarnas krav, detta trots att Hemming Gadh gjorde sitt bästa för att framställa läget som bättre än det var för att kriget skulle fortsätta. Stillestånd slöts den 18 maj 1504 och man beslutade att ha ett unionsmöte i Kalmar fjorton dagar före midsommar 1505. Belägringen av slottet upphörde därför tillfälligt.⁸⁴

När tidpunkten för unionsmötet kom så var svenskarna dock åter inställda på krig, och därför dök ingen från det svenska rådet upp på mötet. Rådsherrarna förklarades därför skyldiga till majestätsbrott och kriget bröt ut igen. Kung Hans, som hade kommit till mötet med en stor här, lämnade snart Kalmar och överlämnade staden och dess slott till riddaren Joakim Trolle.⁸⁵

Det dröjde ända till oktober 1506 innan en svensk här kom till Kalmar, och det var återigen Hemming Gadh som förde befälet. I gryningen den 23 oktober stormades och intogs staden. Slottet var nu åter under belägring, och Gadh uppskattade att det försvarades av högst 40 skyttar. Belägringen inleddes med att Gadh två gånger utan framgång uppmanade slottet att ge upp, och därefter beslutade han att innesluta slottet. För att förhindra att danskarna åter lyckades undsätta slottet från havet så besatte man de viktigaste av öarna utanför staden och byggde äspingar och skickade ut dessa för att blockera slottet från sjösidan. I ett brev den 30:e november skriver Gadh att han anser att han har tillräckligt många båtar för att helt kunna innesluta slottet från både land- och sjösidan. Man hade också bättre med folk än förra gången slottet belägrades men man led brist på krut och järn till pilar.⁸⁶

Hemming Gadh gjorde nu upp en plan för att storma slottet. En överlöpare hade nämligen meddelat honom att slottet endast hade 100 stridsdugliga försvarare, att de led brist på proviant och att besättningen oroade sig för att befälhavaren Joakim Trolle skulle rymma från

⁸³ Olsson 1944, s. 285.

⁸⁴ Olsson 1944, s. 286-288.

⁸⁵ Olsson 1944, s. 288.

⁸⁶ Olsson 1944, s. 289.

slottet och överge dem. Med så dåliga förhållanden för försvararna hade ett stormningsförsök goda utsikter att lyckas. Gadhs plan gick ut på att vänta till isen lade sig, och sedan göra ett överraskande anfall från sjösidan mot den förborg söder om slottet som kallades bagaregården. Bagaregårdens sydvästra mur var slottets svagaste punkt eftersom avståndet till tornen här var som störst. Man hade förberett ett antal skärmdörrar som skulle skydda angriparna från försvararnas projektiler när de närmade sig muren. När man sedan hade bestigit murkrönet skulle en sektion av detta spärras av för att förhindra att försvararna gjorde motangrepp. Detta skulle man göra med hjälp av skragar, belägringsmaskiner som utgjordes av en grov bjälke genomstucken av korsvis ställda pålar. De måste med andra ord ha varit en typ av spanska ryttare. När detta var gjort skulle en grupp anfallare ta sig ned från muren och in i brygghuset. Detta delade vägg med ringmuren så här skulle anfallarna, från insidan av slottet och med brygghusets skyddande tak över huvudet, göra ett hål i muren. Man måste därmed anta, att brygghusets tak var välvt och mycket starkt. Genom hålet skulle anfallarnas bäst tränade trupper, de tyska legoknektarna, sedan ta sig in och erövra resten av slottet. Detta stormningsförsök blev dock, till Hemming Gadhs förtret, aldrig av eftersom vattnet inte frös den vintern.⁸⁷

Vintern gick utan att det hände mycket, men år 1507 skulle bli det mest händelserika året i Kalmar slotts belägring. Den 8 januari 1507 skrev Gadh att försvararna hade plockat in sina kivenebbar, antagligen på grund av brist på ved. Kivenebbar var en typ av utanpåverk av trä som hängdes utanför murarna och gjorde så att försvararna enklare kunde skydda murens fot.⁸⁸ Den 1 februari skrev Gadh att han har förberett ett drivande verk, det vill säga en murbräcka, som han skulle använda om vattnet frös, vilket dock aldrig hände. Värt att upprepa är att Lovén alltså menar att detta är första gången en murbräcka är omnämnd på svensk mark.⁸⁹ I februari 1507 byggde svenskarna även en blida, vilken skulle ersätta kanonerna då man fortfarande hade brist på krut. Kastandet med blidan gick dock inte som Hemming Gadh ville. En sten som vägde 13½ pund, ungefär 6 kg, landade i vallgraven framför slottet och en annan som vägde ett halvt skeppund, ungefär 90 kg, flög tre famnar, det vill säga lite mer än 5 meter, upp i luften och över och förbi slottet. Detta tyder på att man måste ha riktat blidan mot borgens yttre ringmur, Svennemuren, för tornen och den inre ringmuren var betydligt högre än 5 meter. Gadh gav tillslut upp och sände bud efter målaren

⁸⁷ Olsson 1944, s. 289-290.

⁸⁸ Gravett 1990, s. 10.

⁸⁹ Lovén 1996, s. 38.

mäster Hans i Söderköping så att denne skulle komma och laga blidan.⁹⁰ Det är intressant att notera att den tunga stenen flög betydligt högre och längre än den lättare. Detta visar att en blida inte var ett enkelt vapen att bygga och hantera utan krävde specialister. Man kan anta att denne mäster Hans var en sådan specialist. Några uppgifter om ifall denne man verkligen kom och lagade blidan finns tyvärr inte.

Istället satsade Gadh nu på att blockera slottet ordentligt från sjösidan. Nu när våren närmade sig så fruktade han att danskarna åter skulle försöka undsätta slottet från havet. Man sänkte därför en båt och flera stenkistor i hamnen. Vid utgrävningar av hamnbassängen har flera av dessa stenkistor hittats. Försänkningen av hamnen blev dock ganska misslyckad, då båten inte sjönk ordentligt så kunde danskarna göra fast en kabel i den och dra in den mot slottet så att den inte var ivägen. Detta tyder på att försänkningen gjordes ganska nära slottet och inte i hamninloppet, antagligen var detta för att man bara ville blockera slottets hamn och inte stadens. Några dagar senare lyckades några danska skepp mycket riktigt undsätta slottet från havet efter en våldsam strid. I april kom en ny dansk flotta under Jens Holgersen och lyckades undsätta slottet igen trots att Hemming Gadh hade sänkt fler stenkistor och försökt blockera hamnen med bommar. Denna flotta låg sedan kvar i skydd av slottet och den 19 april 1507 gjorde slottets besättning med hjälp av Jens Holgersens män ett större utfall på sjösidan. Nio äspingar fullastade med soldater tog sig över till ön Systraholm, som idag är Kalmars stadsholme och som på 1500-talet vad förbunden med fastlandet med en bro, där de gick iland men blev tillbakaslagna av svenskarnas tyska legoknektar. Beskjutna med pilar och slungsten flydde danskarna tillbaka ut på sjön och rodde vidare mot ön Gaddaholmen, som hade en strategiskt viktig position vid inloppet till hamnen. Där möttes de dock av hårt motstånd från öns besättning och de tvingades ro tillbaka till slottet utan att ha uträttat något av betydelse.⁹¹

Det kom nu hela tiden fler danska skepp inseglande i Kalmar sund. De stora skeppen hade problem med att ta sig in i hamnen men de kunde ändå nå slottet med hjälp av småbåtar. Med sin brist på krut hade svenskarna små möjligheter att förhindra detta och alla deras bommar och stenkistor i hamnen verkade inte göra någon större nytta. Det retade svenskarna att danskarna kunde ligga så nära utan att vara hotade. Svenskarnas situation såg nu sämre och sämre ut och man led brist på inte bara krut, utan på i stort sett allt. I sina brev till riksföreståndaren Svante Nilsson ber Gadh om mer folk, mer mat och pengar till att betala de

⁹⁰ Olsson 1944, s. 290-294.

⁹¹ Olsson 1944, s. 292-296.

tyska legoknektarnas lön. Svante Nilsson lovade honom allt detta men några förstärkningar dök aldrig upp.⁹²

Hemming Gadh var dock inte den som gav upp hoppet eller fick slut på idéer. Han lät bygga en pråm, 18x12 alnar (cirka 12x7 meter) stor, som man den 22 juni 1507 lade utanför slottet och förankrade i botten med två ankaren. Danskarna gjorde ett utfall med syfte att förstöra pråmen medan den byggdes men misslyckades. Pråmen var förtäckt, det vill säga försedd med en skyddande överbyggnad med skotthål i, starkt bemannad och utrustad med bland annat kanoner. Detta är märkligt då man hela tiden har haft krutbrist, men det är möjligt att man även gav pråmen det lilla krut man hade, då det lär ha gjort mer nytta vid slottets sjösida än på land. I sin färdiga form måste pråmen alltså ha varit en liten flytande fästning av trä. Pråmen visade sig bli ett lyckat drag som väsentligt försvårade det för danskarna när de försökte undsätta slottet. Den var dock dyr i drift och att förse dess besättning med mat och underhåll var ett ständigt återkommande problem för svenskarna. Med undantag för några kortare tillfällen då man tog upp den för reparation så låg pråmen utanför slottet till slutet av sommaren 1508 då den var helt uttjänad. Dess timmer användes då till att befästa en av öarna utanför staden.⁹³

Den 21 juli 1507 förhandlade svenskarna med slottets besättning utan att nå något resultat annat än att en av besättningsmännen passade på att smita över till svenskarnas sida mitt under förhandlingarna. Denne kunde berätta att slottet hade gott om proviant men att det 50 man starka försvaret led av skörbjugg, så om man stormade inom de närmsta veckorna så hade man goda chanser till framgång. Hemming Gadh ville inte försitta detta tillfälle men han saknade trupper för att våga ett stormningsförsök. Därför begav han sig ut på landsbygden för att samla folk. Den 5 augusti återvände han till Kalmar med en styrka på nästan tusen bönder. Bönderna hade dock varken lust eller mod till en stormning och större delen av dem deserterade snart. Bättre för Gadh var då att riksföreståndaren Svante Nilsson kom till staden omkring den 19 augusti med en betydande styrka eftersom han hade hört ett rykte om att kung Hans tänkte undsätta Kalmar slott landvägen. Nu när ett par tusen man befann sig i staden så ville Gadh omedelbart storma slottet, men riksföreståndaren var mer tveksam. Innan han och hans armé drog vidare beslutade han istället att utöka blockaden med fler stenkistor och andra försänkningar samt ytterligare en pråm. Denna andra pråm verkar dock aldrig ha tillverkats. Svante Nilsson lär ha ångrat sitt beslut att inte storma slottet, för i september kom Jens Holgersen åter till Kalmar sund med en stark flotta och lyckades trots

⁹² Olsson 1944, s. 296.

⁹³ Olsson 1944, s. 296-297, 303.

blockaden undsätta slottet. Holgersen anföll sedan staden men svenskarna höll stånd, och några dagar senare seglade han iväg.⁹⁴

Vintern blev ganska händelsefattig eftersom Hemming Gadh som vanligt led brist på det mesta och inte kunde göra annat än att bevaka slottet. Han väntade på förstärkningar som aldrig kom eftersom riksföreståndaren var upptagen med att kriga på annat håll. I april 1508 undsatte Jens Holgersen åter igen slottet, den här gången vid ett tillfälle då prämen var på reparation. Kort efter, den 17 april, slöts ett stillestånd mellan Sverige och Danmark som var tänkt att vara mellan 1 maj och åtta dagar efter midsommar 1508. Detta kom dock inte att gälla i Kalmar eftersom Hemming Gadh och den danske befälhavaren inte kunde enas om hur man skulle tillämpa stilleståndsbestämmelserna. Den 30 juni slöts ett nytt stillestånd, som skulle gälla till den 11 november, men även detta kom i praktiken inte att gälla i Kalmar. Istället fortsatte belägringen hela år 1508 ut.⁹⁵

I början av 1509 ville Svante Nilsson göra slut på belägringen och bad därför i ett brev Hemming Gadh storma slottet. Gadh svarade dock att de skärmar, skragar och den murbräcka man tidigare haft inte längre fanns till hands. Allt man hade nu var sex stycken stegar. Därför menade Gadh att en stormning inte var möjlig. Han bad dessutom om att få sluta som befälhavare för armén som belägrade Kalmar. Denna önskan beviljades och i februari ersattes han av riksrådet Johan Månsson.⁹⁶

Den 14 januari 1509 slöts ett nytt stillestånd mellan Danmark och Sverige som skulle vara tills man hade ett nytt möte. Detta följdes inte heller särskilt bra i Kalmar men några egentliga krigshandlingar ägde inte rum förrän i juni. Då började danskarna först riva upp de svenska sänkningarna i hamnen och förstärka sina försvarsanläggningar. Sedan gjorde de ett misslyckat utfall mot staden. Detta utfall tycks ha inletts med att man hetsade en björn och en oxe mot svenskarna. Björnar hölls ibland som vaktdjur vid portar i medeltida borgar.⁹⁷ Efter dessa händelser skulle det återigen dröja innan några krigshandlingar ägde rum i Kalmar. Den 17 augusti slöts ett nytt fördrag som var mycket oförmånligt för Sverige, detta var mycket impopulärt på många håll i landet och när Lübeck plötsligt gav svenskarna sitt stöd så återupptogs krigshandlingarna. För belägringen av Kalmars skulle alliansen med Lübeck visa sig bli avgörande. Den lybska flottan var starkare än den danska och hindrade därmed danskarna från att undsätta slottet från havet som de gjort så många gånger tidigare. Att

⁹⁴ Olsson 1944, s. 298-299.

⁹⁵ Olsson 1944, s. 300-303.

⁹⁶ Olsson 1944, s. 304.

⁹⁷ Olsson 1944, s. 305.

undsätta slottet från land var inte heller en möjlighet för kung Hans eftersom de trupper han hade nu behövdes för försvar.⁹⁸

Uppgifterna om belägringens sista tid är få, antagligen beroende på att den flitige brevskrivaren Hemming Gadh inte längre förde befälet över de svenska trupperna. Slottet kapitulerade i alla fall omkring den 20 augusti 1510, efter nästan fyra års i stort sett oavbruten belägring. Tyvärr finns det inga uppgifter om exakt hur kapituleringen gick till eller om vad som hände efteråt.⁹⁹

4. Analys och slutdiskussion

Det finns många likheter och skillnader mellan Arkonas och Kalmar slotts belägringar som är värda att analysera. En väldigt uppenbar skillnad är att Kalmars belägring pågick i flera år medan Arkonas var över på mycket kort tid. När man läser Saxos berättelse får man intrycket av att det hela var överstökad på en eftermiddag, men om man studerar förloppet mer ingående så ser man att det måste ha tagit längre tid. För det första så talade kung Valdemar om Sankt Vitus festdag som om den låg en bit in i framtiden, och detta måste ha varit den dag då staden föll för om kungens spådom hade varit felaktig så hade Saxo säkert inte nämnt den. För det andra så hann danskarna bygga färdigt ett antal blidor. Exakt hur lång tid belägringen tog går inte att veta men efter dessa uppgifter kan man gissa på mellan ett par dagar och några veckor. Den gick ju som kungen förutspådde trots allt snabbare än danskarna hade förväntat sig. Hur som helst så står det klart att den svenska armén vid Kalmar hade betydligt större problem än den danska vid Arkona och frågan lyder: varför då?

En förklaring kan vara att den svenska styrkan var del av en rebellarmé som hade revolterat mot det danska styret. Den var således sämre utrustad och organiserad än vad en kunglig armé skulle ha varit. Förmodligen bestod den, förutom av de opålitliga tyska legoknektarna, av ganska oerfarna soldater. Den var dessutom liten under i stort sätt hela belägringen, vid ett tillfälle år 1504 fanns det bara 100 man stridsdugligt folk vilket alltså var lika många som antalet försvarare 1506, två år efter. Ändå drabbades den av deserteringar och myteri. Man hade ständigt problem med att få förstärkningar och utrustning eftersom det lilla som fanns var rikshovmästaren tvungen att använda på annat håll. Det positiva man kan säga om den svenska armén vid Kalmar var att den i alla fall verkar ha haft en bra ledare, då Hemming Gadh var en man som aldrig gav upp utan ständigt kom med nya idéer.

⁹⁸ Olsson 1944, s. 304-305.

⁹⁹ Olsson 1944, s. 306.

Den danska armén vid Arkona var organiserad kring ledungen, som var ett slags värnplikt.¹⁰⁰ Armén var alltså välorganiserad och soldaterna var troligtvis vältränade och vana vid strid. Eftersom fälttåget nog hade planerats av kungen och biskop Absalon så var man också väl förberedd och visste att man hade en starkt befäst stad att betvinga. Hur stor armén var är inte känt men den måste ha varit betydligt större än Hemming Gadhs styrka vid Kalmar. Sägars bör ju dock att Arkona lär ha haft fler försvarare än Kalmar slott, då det var en stad. Kalmar slott hade kanske varit starkt men år 1503 var det över 200 år gammalt och det borde inte ha varit så svårt att inta. Detta visar att om den anfallande styrkan var dåligt organiserad och illa förberedd så var det mycket svårt att inta en borg. Motsatt så kunde en erkänt stark befästning betvingas om den anfallande armén var väl organiserad och förberedd.

Det är också intressant att jämföra belägringarnas förlopp. Noterbart är att båda arméerna först tog det lugnt och satsade på att innesluta borgen ordentligt istället för att omedelbart storma den. Vid Arkona skickade danskarna en styrka för att skydda den belägrande härens rygg. Vid Kalmar behövde inte svenskarna göra detta eftersom de befann sig i en muromgärdad stad. Därefter började man vid Arkona att bygga belägringsmaskiner, vilket är ett tecken på att man planerade någon form av stormning eller anfall. Man hade i alla fall inte tänkt svälta ut staden. Vid Kalmar 1503 var det dock precis tvärt om, när man hade inringat borgen så verkar man inte ha gjort något mer. När Hemming Gadh 1506 kom till Kalmar andra gången så började han dock omedelbart bygga båtar och belägringsmaskiner, och han lade upp en plan för att storma borgen. Detta kan ha berott på att han ansåg sig vara starkare denna gången med fler soldater och bättre utrustning. Eller så berodde det på att Gadh nu visste vad som väntade honom och var bättre förberedd denna gången. Kanske hade han gjort upp den mycket detaljerade planen för att storma borgen långt innan han kom till Kalmar.

När man är inne på belägringarnas förlopp så måste man ta upp vattenskyddets betydelse. Under medeltidens tidigare århundraden verkar man ha föredragit att lägga borgar och befästningar på höga kullar framför att lägga dem vid vattnet. Arkona låg visserligen vid havet, men dess styrka berodde ändå på de branta och höga klippor som omgav staden. Från och med andra halvan av medeltiden gick man dock över till att låta borgarna omges av vatten. Man grävde vallgravar runt dem eller lade dem på holmar. Kalmar slott låg på en holme och förutom de höga murarna så var dess främsta skydd det vatten som omgav borgen.

När man jämför belägringarna så är det lätt att se vilket skydd som var effektivast. Svenskarna lade mycket tid och ansträngning på att blockera Kalmar slotts sjösida. Man

¹⁰⁰ Ödman 2002, s. 30.

sänkte båtar och stenkistor, besatte holmar, byggde prämar och lade ut bommar, men ändå hade man stora problem med att hindra danskarna från att undsätta borgen med sina flottor. Vattenskyddet var en av de främsta anledningarna till att Kalmar slott höll ut så länge. Man måste dock tillägga att om svenskarnas flotta hade haft kontroll över havet istället för danskarnas, så hade förmodligen borgen fallit mycket tidigare. När Lübeck gick med i kriget gav ju borgen trots allt upp ganska fort.

Vattenskydd i form av hav eller älvar är naturligtvis bättre än en vallgrav eftersom det inte bara hindrar anfallaren från att enkelt ta sig fram till murarna, utan även tvingar denne att blockera borgen mot havet så att den inte undsätts med hjälp av båtar. En vallgrav är dock betydligt bättre än ingenting. Hade Arkona haft en vallgrav så hade staden inte fallit så snabbt och snöpligt som den trots allt gjorde. Det hade varit mycket svårare för danskarna att ta sig fram till försvarsverken och tända eld på dem och vänderna hade inte behövt bemöda sig med att lassa upp en stor jordhög framför porten. Det var ungefär vid tiden för Arkonas belägring som man började med vallgravar i Danmark, och det är möjligt att Absalon använde sig av lärdomar från vendertågen då han byggde vattenskyddade borgar som till exempel Skeingeborg.

Den enskilt största orsaken till Arkonas relativt enkla erövring var ändå att försvarsverken var byggda i trä. Detta gjorde att anfallarna kunde sätta eld på dem vilket var en katastrof för staden. Eld tycks ha varit det enskilt effektivaste och farligaste vapnet vid belägringar fram till att eldvapnen började användas. Därmed framstår det som en mycket stor förändring i belägringskrigföringens historia när borgarna börjar byggas i sten. Hade Kalmar varit en träborg så hade den utan tvivel varit lättare för svenskarna att erövra.

Kalmar slott förväntade sig anfall från land. Det hade dubbla ringmurar åt väster och det västra porttornet var dess starkaste torn. Åt detta väderstreck var det starkt rustat mot alla typer av anfall. Ett stort anfall med båtar från havet var inte möjligt så länge danska flottan var starkast. På vintern, om isen lade sig, var det dock möjligt att göra ett landanfall mot borgen från någon av sidorna mot havet, där försvaret inte var lika starkt. Detta var borgens enda riktiga svaghet, vilket visas av att Hemming Gadhs väl uttänkta plan för stormning gick ut på just detta. Även Arkona blev anfallet från det håll stadens invånare förväntade sig, men ändå var man inte rustad för ett anfall av den magnitud som danskarna genomförde. Även om inte försvarsverken hade fattat eld så snöpligt som de gjorde så verkar det osannolikt att de, i trä och utan omgärdande vallgrav, hade kunnat stå emot ett välorganiserat danskt angrepp. Kalmar slott hade aldrig, till skillnad från Arkona, kunnat falla av en slump.

Jag har nu presenterat två enligt mig stora förändringar i den skandinaviska belägringskrigföringen under medeltiden. Först övergången från höjdskydd till vattenskydd och sedan övergången från borgar av trä och jord till borgar av sten. Frågan lyder nu: kan blidornas ankomst till Skandinavien vara en tredje stor förändring?

Blidor användes vid båda belägringarna, men de verkar inte ha utträttat mycket vid någon av dem. Vid Arkona var blidan ett ganska nytt vapen i de här trakterna, och vid Kalmar hade den i det närmaste hunnit bli omodern. Det är därmed anmärkningsvärt att Saxo nämner blidorna nästan i förbigående, medan Hemming Gadh detaljerat beskriver hur stenarna han sköt flög och hur mycket de vägde. Detta kanske i och för sig beror på just att blidan hade börjat bli en raritet. Att blidorna var omoderna måste också vara förklaringen till de misslyckade skotten vid Kalmar, eftersom man inte hade förväntat sig att behöva använda en blida så fanns inga specialister till hands. När Erik Emune belägrade Haraldsborg 1134 fick han hjälp av specialister från Sachsen,¹⁰¹ så det är osannolikt att sådana saknades vid det välplanerade fälttåget mot Arkona. Om blidorna vid Arkona vet vi att de var fler än en, eftersom de omnämns i plural, och att de riktades mot vallen. Vallens försvarsverk av trä borde de kunnat skjuta sönder, tycker man, men om detta nämns ingenting. Faktum är att Saxo inte nämner blidorna igen. Kanske användes träet från dem när man byggde Arkonas första kyrka. Dessa blidor hade antagligen människor som motvikt, likt de som vikingarna använde mot Paris på 800-talet. Blidan vid Kalmar var antagligen betydligt större, med en ordentlig motvikt av stenar, eftersom den orkade skjuta iväg en sten på 90 kg. Blidan väcker dock många andra intressanta frågor. Varför ansåg sig Hemming Gadh behöva en blida, vad hoppades han att den skulle uträtta? Om tanken var att den skulle skjuta en bräsck i Kalmars murar så skulle, i alla fall om man ska tro John Keegan, inte ens hundra blidor ha hjälpt honom. Om tanken var att ett demoraliserande regn av stora stenar ständigt skulle falla över borgens murar så borde han ha byggt fler. Kanske hade Hemming Gadh aldrig sett en blida förr och ville se hur effektivt vapnet var, när han ändå inte kunde skjuta med sina kanoner på grund av krutbrist? Dessa frågor får vi aldrig svar på.

Av dessa uppgifter kan man inte dra några egentliga slutsatser. Blidorna tycks inte ha gjort någon nytta vid dessa båda belägringar. Detta varken stärker eller motbevisar Keegans tes. Något som däremot stärker hans tes är att borgbyggnationen i Skandinavien inte verkar ha förändrats särskilt mycket för att anpassa sig till blidorna. Speciellt gäller detta för Sverige, dit blidorna tycks ha kommit i början av 1300-talet, *efter* att man hade börjat bygga i

¹⁰¹ Alm m.fl. 1956, s. 683.

sten och gräva vallgravar. Möjligen kan blidorna i Danmark och Norge ha påskyndat övergången från träborgar till stenborgar, för jag anser att det vore mycket märkligt om en blida inte kunde skjuta sönder en palissad eller ett torn av trä. Hur som helst står det klart att blidornas ankomst till Skandinavien inte innebar någon större förändring i belägringskrigföringen.

Införandet av krut och kanoner brukar oftast beskrivas som en mycket stor och betydande förändring av krigföringen. Från de första beläggen för kanoner i Skandinavien i slutet av 1300-talet så utvecklades de i en rasande fart och hundra år senare verkar de ha haft en dominant roll i alla former av krigföring. Deras betydelse märks i Hemming Gadhs ständiga klagan över att han inte har något krut att skjuta med. När man studerar Karl Knutssons fälttåg i Skåne 1452, under vilket han ganska enkelt betvingade de flesta skånska borgar han gav sig på med sitt fältartilleri, så kan det tyckas märkligt att svenskarna vid Kalmar inte bara sköt en bräsch i borgens murar med det lilla krut man hade, stormade in och erövrade den. Lovén menar ju dock att kanonerna inte blev effektiva mot murar förrän under Vasatiden, kan detta vara något som stärker hans tes? Man måste dock betänka att den anfallande armén bestod av rebeller som inte bara led brist på krut, de kanoner de hade var förmodligen få och gammalmodiga. Dessutom hade man säkert inga specialister på kanoner till hands. En annan aspekt som man måste ta hänsyn till är att försvararna också hade kanoner. Dessa nämns endast vid ett fåtal tillfällen av Gadh, vilket kan ha betytt att de inte gjorde så mycket väsen av sig under belägringen, men likväl nämns de. Om prämen skriver han till exempel att den skulle vara kraftig nog att motstå försvararnas kanonskott.¹⁰² Om dessa kanoner, hur många och hur kraftiga de nu var, liksom på Glimmingehus har funnits i de översta våningarna på något av de högsta tornen så har de kunnat skjuta längre än anfallarnas kanoner. Därmed har de utgjort ett bra skydd, då anfallarna inte har velat riskera sina fåtaliga och värdefulla pjäser.

Vad har jag då funnit för svar på de frågor jag ställde i början av uppsatsen? De första stora medeltida förändringarna i skandinavisk belägringskrigföring skedde på 1100-talet i Danmark och Norge då man övergick till att bygga borgar i sten och började anlägga vallgravar runt dem. I Sverige slår denna förändring igenom på 1200-talet, även om Visingsö byggdes omkring 1150. Här låg man en bra bit efter kontinenten som tycks ha börjat bygga i sten på 1000-talet. Avstånden skulle sedan minska, framförallt för Danmark och Norge, som började använda blidor på 1100-talet. Sverige låg en bra bit efter dessa länder med blidor först belagda på 1300-talet, stormtorn på 1400-talet och murbräckor inte förrän på 1500-talet.

¹⁰² Olsson 1944, s. 297.

Förändringarna i borgbyggandet tycks ha varierat i hastighet under medeltiden. Under 1100- och 1200-talen gick det snabbt, men under 1300- och 1400-talen verkar det hela ha avstannat och den enda nya borgtypen som uppkommer är frälsets enkelhusborgar. Något som däremot utvecklades snabbt under senmedeltiden var eldvapnen och dessa kom enligt min mening att bli den tredje viktiga förändringen i medeltidens belägringskrigföring, även om borgarna inte började anpassa sig efter dem förrän på 1500-talet. Här knappade också Skandinavien in markant på övriga Europa. Fältartilleri finns till exempel belagt första gången i Europa under hussitkrigen i Böhmen 1419-34,¹⁰³ bara fem år senare hade norrmännen det, och något decennium efter det fanns det i Karl Knutssons här. Detta visar hur Skandinavien under medeltiden gick från periferi till integrerad del av Europa när det gäller krigföring.

5. Sammanfattning

Syftet med denna uppsats har varit att undersöka skandinaviska borgar och belägringar för att se hur dessa har följts åt under medeltiden. Fokus har legat på förändringar i belägringskrigföringen. För att göra detta har belägringarna av Arkona 1169 och Kalmar slott 1503-10 studerats ingående.

Svält har som alltid varit den viktigaste metoden för att inta en borg, men i början, medan borgarna byggdes av trä, tycks elden också ha varit effektiv. Arkona var en vendisk stad på Rügen i norra Tyskland som 1169 belägrades av en dansk armé. Staden var försvarsmässigt starkt belägen på en hög kulle längst ut på en udde, men dess försvarsverk var av trä och jord. Detta utnyttjades av danskarna och under ett från början icke allvarligt menat angrepp så satte man eld på försvarsverken och staden tvingades kapitulera.

Under 1100- och 1200-talen förändrades borgarna. De började byggas i sten och det var vanligare att man lät dem omgivas av vatten i stället för att lägga dem på höga kullar. Detta gjorde dem svårare att inta, vilket märktes vid Kalmar. Borgen var stark och kunde inte lika lätt angripas som Arkona, och att den belägrande svenska armén var en dåligt organiserad rebellarmé gjorde inget för att förändra detta faktum. Svenskarna gjorde sitt bästa för att blockera borgen mot havet men de försvarande danskarna lyckades hela tiden undsätta den med sina skepp. Det hjälpte föga att svenskarna hade tillgång till kanoner, då de hade brist på krut. Därför kom belägringen att vara i flera år.

Eldvapnen som utvecklades snabbt under senmedeltiden får sägas vara en tredje avgörande förändring, även om borgarna inte anpassades till dem förrän under 1500-talet.

¹⁰³ Alm 1959, s. 564-565.

Inget i denna undersökning har dock kunnat visa att införandet av blidor var lika avgörande.

6. Käll- och litteraturförteckning

Alm, J & Bruhn Hoffmeyer, A. 1956. "Blide" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band 1. Malmö. 679-686.

Alm, J. 1959. "Eldvapen" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band 3. Malmö. 563-577.

Bruhn Hoffmeyer, A. 1956. "Belejringsmaskiner" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band 1. Malmö. 432-442.

Gravett, Ch. 1990. *Medieval Siege Warfare*. Oxford.

Harrison, D. 2000. *Stora döden. Den västa katastrof som drabbat Europa*. Stockholm.

Harrison, D. 2006. *Gud vill det! Nordiska korsfarare under medeltiden*. Stockholm.

Johansen, B & Petersson, I-M. 1993. *Från borg till bunker. Befästa anläggningar från förhistorisk och historisk tid*. Fornlämningar i Sverige 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Keegan, J. 2005. *Krigets historia*. Stockholm.

Kenyon, J.R. 1990. *Medieval Fortifications*. The archaeology of medieval Britain. London.

Månsson, P. 1913-15. "Stridskonst" i *Peder Månssons skrifter på svenska*. Samlingar utgivna av svenska fornskriftsällskapet, 43. Stockholm. 117-188.

Lovén, Ch. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar, 40. Stockholm.

Olsen, R. A. 1986. *Borge i Danmark*. Viby.

Olsson, M. 1944. *Kalmar slotts historia I. Tiden intill 1300-talets mitt*. Stockholm.

Reisnert, A. 1999. "Försvaret" i Nilsson S. Å. & Landen A. (red) *Glimmingehus 500 år. Tretton texter redigerade av Sten Åke Nilsson; under medverkan av Anette Landen*. Skånsk senmedeltid och renässans, 17. Lund. 97-108.

Saxo Grammaticus. 2000. *Saxos Danmarkshistorie*, band 2. Översatt av Peter Zeeberg. Köpenhamn.

Åberg, A. 1960. "Fästningsstrid" i Granlund J. (red) *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band 5. Malmö. 85-88.

Ödman, A. 2002. *Borgar i Skåne*. Illustrerad historia. Lund.

Ödman, A. 2005. *Skeingeborg. Borgen som Saxo glömde*. Norra Skånes medeltid, 4. Report series, 90. Lund.

6.1 Internet

<http://www.umiacs.umd.edu/~kuijt/dbaDocs/bows.html>, besökt 2010-05-10.